

Tózsér János

A jelenség valósága¹

I.

A Kant-értelmezés egyik legérdekesebb és egyben legvitatottabb kérdése az, hogy a transzcendentális idealizmus (TI) nézőpontjából milyen metafizikai státusszal rendelkeznek a fizikai tárgyak. *A tiszta ész kritikája* számos helyén Kant egyértelműen fenomenalistaként fogalmaz. Például: „[...] a külső tárgyak (a testek) csupán jelenségek, vagyis nem egyebek *képzeteim egy fajtájánál*, melyeknek tárgyai csak e képzetek révén valamik, *tőlük elválasztva semmik*.” (A 370, kiemelések tőlem – T. J.) Vagy: „[...] a számunkra lehetséges tapasztalat minden tárgya csupán jelenség, azaz *puszta képzet*, s mint ilyen [...] önmagában, *gondolkodásunkon kívül nem létezik*.” (A 491, B 519, kiemelések tőlem – T. J.) *A tiszta ész kritikájában* azonban (főként annak B változatában) találhatóak olyan szöveghelyek is (ha nem is sok), melyekben mintha Kant a fizikai tárgyak vonatkozásában egyfajta realizmust képviselne. Például: „Tulajdon létezésem puszta [...] tudata bizonyítja a *térben rajtam kívül levő* dolgok létezését.” (B 275, kiemelés tőlem – T. J.) Vagy: „[...] éppolyan biztosan tudom, hogy léteznek *rajtam kívül az érzékemmel kapcsolatban álló dolgok*, mint ahogy tudom, hogy én magam [...] létezem.” (B XLII, kiemelés tőlem – T. J.)

Tanulmányomban nem azt vizsgálom, hogy Kantnak melyik a történetileg hitelesebb, szöveghelyekkel jobban alátámasztható értelmezése, a fenomenalista avagy a realista,² hanem ennél egy elemibb (szerényebb) kérdésre összpontosítok. Arra nevezetesen, hogyan lehetséges egyáltalán Kantot konzisztens módon realistaként értelmezni. Hadd fogalmazzam meg pontosabban a problémámat. Teljesen világos számomra a fizikai tárgyak mint jelenségek metafizikai státusza akkor, ha a TI fenomenalista értelmezését fogadom el. Egyszerűen azt mondom: a fizikai tárgyak képzetek, és mint ilyenek mentális (szellemi) természetűek, amelyek reálisan különböznek az elménktől függetlenül létező magában való dolgoktól. Igen ám, de milyen metafizikai státuszuk van a fizikai tárgyakkal mint jelenségeknek akkor, ha Kant realista olvasatát fogadom el? Ebben az esetben ugyanis azt kell állítanom, hogy a fizikai tárgyak (1) a képzeleteinktől (valamilyen értelemben) független realitással rendelkeznek, vagyis a fizikai tárgyak

¹ Köszönettel tartozom Szegedi Nórának, Farkas Katalinnak és Bács Gábornak, hogy bizonyos alapkérdések tisztázásában segítségemre voltak. A kutatást és a tanulmány létrejöttét az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoportjának támogatása tette lehetővé.

² Alapvetően három különböző álláspont van forgalomban ezzel kapcsolatban. Először is, vannak olyan értelmezések, melyek szerint Kant egyértelműen fenomenalista volt (pl. BENNETT 1966; 1974; TURBAYNE 1978; STRAWSON 2000). Másodsor, vannak olyan értelmezések, melyek szerint Kant *A tiszta ész kritikája* A változatában fenomenalista volt, de a különféle kritikák hatására feladta fenomenalizmusát, és a B változatban egyfajta realista álláspontra tért át (pl. RÖD 1998). Harmadszor, vannak olyan értelmezések is – és manapság talán ez a legelfogadottabb –, melyek szerint Kant soha nem volt fenomenalista, hanem mind az A, mind pedig a B változatban realista volt (pl. PRAUSS 1977; ALLISON 1983; NAGEL 1983; COLLINS 1999).

nem képzetek, azonban (2) nem is képzeiteinktől függetlenül létező, magában való dolgok. Miben áll tehát a fizikai tárgyak mint jelenségek e köztes létezése ebben az esetben? Úgy gondolom, hogy e kérdésre a válasz távolról sem nyilvánvaló.

2.

Mielőtt e kérdés megválaszolásába belefognék, szeretném röviden felvázolni a TI metafizikájának fogalmi szerkezetét.

Kiindulópontnak vegyük azt az egyszerű tényt, hogy látok egy rózsat. E tény a TI nézőpontjából a következőképpen írható le. Először is, rendelkezem a rózsa egy adott képzetével. Ez egyszerűen annyit jelent, hogy a rózsa valamilyennek tűnik a számomra. Másodsor, adott maga a rózsa mint a térben rajtam kívül levő tárgy. E tárgy invariáns a képzeitemmel, ugyanis ugyanaz a rózsa a körülmények változásával más- és másmilyennek tűnhet nekem. A képzetem (mint belső tapasztalatom tárgya) *szubjektív-mentális entitás*, mely kizárólag szubjektív (fenomenális) tulajdonságokkal rendelkezik (lásd A 29), a rózsa ezzel szemben (mint külső tapasztalatom tárgya) *objektív-fizikai tárgy*, mely objektív (mérhető) tulajdonságokkal bír (lásd ugyancsak A 29). No mármost, a TI specifikuma abban áll, hogy – ellentétben a józan ésszel, valamint a hagyományos empirista elméletekkel – *nem áll meg* e megkülönböztetésnél. Amikor ugyanis a rózsat észlelem, akkor – a TI szerint – valójában nem a magában való tárgyat észlelem, hanem annak csupán egy jelenségét. A rózsat ugyanis a térben látom, csakhogy – figyelmeztet Kant – „a tér nem valamilyen magában való dolog tulajdonsága, [hanem] csupán a külső érzékek [...] jelenségének formája, vagyis az érzékelés szubjektív feltétele” (A 26, B 42). A TI szerint tehát három fogalom szükséges ahhoz, hogy a fentebbi tényt megfelelőképpen tudjam leírni: képzet, fizikai tárgy és magában való dolog.

Az első számú értelmezési probléma, ami ezzel kapcsolatban felmerül, a következő. Hogyan hozható összhangba a 'képzet – fizikai tárgy – magában való dolog' fogalmi hármas a 'jelenség – magában való dolog' fogalmi párossal? E kérdés megválaszolása azért is rendkívül fontos, mert Kant következtetlenül mind a képzeteket, mind a fizikai tárgyakat jelenségeknek nevezi, holott – mint láttuk – előbbiek szubjektív, utóbbiak azonban objektív természetűek.

Amennyire látom, Kant álláspontja a következő. Különbséget kell tenni a 'jelenség – magában való dolog' megkülönböztetés *empirikus* és *transzcendentális* értelme között. Empirikus értelemben a 'jelenség – magában való dolog' megkülönböztetés megfelel a hagyományos empirizmus 'képzet vagy idea – fizikai tárgy' megkülönböztetésének, ahol is a szubjektív-mentális képzetek jelenségek, és az objektív-fizikai tárgyak magában való dolgok. Ahogy Kant egy helyütt fogalmaz: „*a tapasztalat nyelvén* az érzékek [...] tárgyait magukban való dolgoknak nevezzük” (KANT 1793–1795/1942, 269, kiemelés tőlem – T. J.). A fizikai tárgyakat magában való dolgoknak tekinteni tehát Kant szerint teljesen „*rendben van [richtig ist]*”, amennyiben a [magában való dolog] fogalmát csupán fizikai értelemben használjuk, vagyis azt jelöljük vele, ami az általános tapasztalatban, a szemléletben mindig ilyen és nem más meghatározásokkal jelenik meg, bárhogyan helyezkedjék is el érzékeinkhez képest” (A 46, B 63, kiemelés tőlem – T. J.).

Az empirikus értelemben vett 'jelenség – magában való dolog' megkülönböztetés azonosítása a 'képzet – fizikai tárgy' megkülönböztetéssel rendben van ugyan, azon-

ban – mondja Kant – meg kell haladni. Ha ugyanis a hagyományos empirista nézet képviselői „itt megállnak, és [a fizikai tárgyakat] nem tekintik *megint csak* jelenségnek [...], ha nem ismerik fel, hogy semmi nincs [empirikus szemléletünkben], ami valamilyen magában való dologra vonatkoznék, úgy transzcendentális megkülönböztetésünk elvész, s mégiscsak azt kezdjük hinni, hogy magában való dolgokat ismerünk meg.” (A 46, B 63, kiemelés tőlem – T. J.) Magyarán, túllépve a megszokott empirista megkülönböztetésen, és mélyebben (transzcendentálisan) reflektálva a tárgyak tapasztalásának természetét, azt kell felismernünk, hogy „az érzékek világában mindenütt csak jelenségekkel találkozunk” (B 63). Ez pedig azzal jár, hogy a fizikai tárgy fogalma, amely a hagyományos (empirikus) értelemben vett 'jelenség – magában való dolog' megkülönböztetés magában való oldalán állt, *átkerül* a transzcendentális értelemben vett 'jelenség – magában való dolog' megkülönböztetés jelenség oldalára.

E fogalmak egymáshoz való viszonya tehát a következőképpen fest. (1) A szubjektívmentális természetű képzetek empirikus értelemben vett jelenségek. (2) A fizikai tárgyak *egyrészt* empirikus értelemben vett magában való dolgok, *másrészt* transzcendentális értelemben vett jelenségek (vagyis: a *phaenomena*).³ (3) A fizikai tárgyakkal mint transzcendentális értelemben vett jelenségekkel állnak szemben a transzcendentális értelemben vett magában való dolgok (vagyis: a *noumena*).

3.

Hogy fest mindezek fényében a TI fenomenalista olvasata? Mielőtt erre válaszolnék, nézzük először azt, amit Kant szinte biztosan állít. A transzcendentális értelemben vett magában való dolgok afficiálják az elménket, aminek következtében az elménkben képzetek, vagyis empirikus értelemben vett jelenségek jönnek létre. E képzetek számunkra teljes összevisszaságban adódnak, így az elménkre hárul az a feladat, hogy ezeket bizonyos rendbe szervezve, biztosítsa számunkra a normális tárgytapasztalást. Ez úgy történik, hogy az elménk rávetíti eme számunkra összevisszaságban adódó képzeleteinkre a tér és időbeli szemléletet, valamint a kategoriális szintézist.

No mármost, az alapmegfontolás, amire Kant fenomenalista olvasatának híve támaszkodik, a következő: az a tény, hogy az elménk rávetíti a számunkra összevisszaságban adódó képzeleteinkre a tér- és időbeliséget, valamint a kategoriális szintézist, annyit tesz, hogy az elménk e képzetekből *létrehoz* bizonyos, a magában való dolgoktól numerikusan különböző tárgyakat. E tárgyak – lévén nem mások, mint képzeleteink (elménk által rájuk kényszerített rend szerinti) konstrukciói – *mentális* természetűek, amelyekre értelemszerűen igaz az *esse est percipi* elv. E szerint a TI metafizikája tulajdonképpen csak annyiban különbözik Berkeley idealista metafizikájától, hogy – ellentétben azzal – a fizikai tárgyakon túl feltételezi a magában való dolgok létezését, annyiban azonban hasonló hozzá, hogy a fizikai tárgyakat mentális természetűeknek tartja.

³ Talán a legvilágosabb hely, ahol Kant megkülönbözteti a jelenség fogalmának két különböző értelmét, a következő: „[...] a jelenség transzcendentális értelemben – tudniillik, amikor a dolgokról azt állítjuk, hogy jelenségek (fenomének) – teljesen más jelentésű fogalom, mint amikor azt mondjuk, hogy ez a dolog így vagy úgy jelenik meg számomra. Ez utóbbi a fizikai jelenségre utal, és apparenciának [Apparenz] vagy látszatnak [Schein] nevezhető.” (KANT 1793–1795/1942, 269.)

A kérdésem ezek után a következő: ha így fest a TI fenomenalista olvasata, akkor hogy fest a realista? Pontosabban fogalmazva: a fenomenalista olvasatnak melyik az a pontja, amellyel mindenképpen szakítania kell Kant realista értelmezőjének?

Állításom a következő: a fenomenalista értelmezés döntő pontja az, hogy e nézet szerint a fizikai tárgy mint transzcendentális értelemben vett jelenség *numerikusan különbözik* a magában való tárgytól, és ez az a pont, amellyel Kant realista értelmezőjének mindenképpen szakítania kell.

4.

Induljunk tehát ki abból, hogy a fizikai tárgy mint transzcendentális értelemben vett jelenség (phaenomenon) *numerikusan ugyanaz* az entitás, mint a transzcendentális értelemben vett magában való dolog (noumenon). Mit kell ezen egyáltalán érteni? Azt, hogy a magában való dolgok világa nem egy posztulált, és így kétségbevonható metafizikai árnyékvilág, ami a fizikai tárgyakon mint jelenségvilágon túl húzódik és attól függetlenül létezik, ahogy a fenomenalista értelmezés állítja, hanem magában való dolog. Mindez annyit tesz, hogy *ugyanazt* a tárgyat, amit mint fizikai tárgyat, vagyis mint jelenséget ismerünk, *saját emberi perspektívánktól* (tértől, időtől és kategoriális szintézistől mint emberi perspektívánkhöz lényegileg tartozóktól) *függetlenül tekintjük vagy gondoljuk el*. Csatlakozva Gerold Prauss híres elemzéséhez, állítsuk azt, hogy a 'magában való dolog' valójában egy hiányos kifejezés, amely helyesen úgy olvasandó, hogy 'dolog – magában valóan tekintve' ('Ding – an sich selbst betrachtet'), ahol is a 'magában való' kifejezés *nem a dolog egy tulajdonsága*, hanem a *dolog elgondolásának egy módja*. Vagy, ahogy Prauss maga fogalmaz: „Az 'an sich' és az 'an sich selbst' kifejezés nem a dolog egy adnominális meghatározása, hanem a 'tekintve' (betrachtet) egy adverbialis meghatározása.” (PRAUSS 1977, 23.)

Még egyszer: az állítás az, hogy a fizikai tárgy mint jelenség és a magában való dolog numerikusan egy és ugyanaz az entitás, amely entitás, ha emberi perspektívánkból tekintjük, akkor jelenség, ha azonban elvonatkoztatunk attól, akkor magában való dolog. Magyarán: a fizikai tárgy mint jelenség és magában való dolog két különböző módja egy és ugyanazon entitáshoz való hozzáférésünknek.

Kant bizonyos helyeken *expressis verbis* ezt is állítja. Például: „*ugyanazokat* a tárgyakat [*dieselbe* Gegenstände] két különböző oldalról [vehetjük] szemügyre: egyfelől mint az érzékek és értelem tárgyait, melyek a tapasztalat számára léteznek, másfelől azonban mint pusztán elgondolt tárgyakat [...]” (B XIX, kiemelés tőlem – T. J.). Vagy: „[...] ha az érzékek tárgyait [...] jelenségeknek tekintjük, akkor ezzel egyszersmind elismerjük azt is, hogy önmagában való dolog szolgál alapjukul, habár ezt a dolgot a szerint, amilyen magában valóan, nem ismerjük, hanem csupán a róla adódó jelenséget, vagyis *azt a módot, ahogyan* ez az ismeretlen valami érzékeinkre hatást gyakorol.” (KANT 1783/1999, 83, kiemelés tőlem – T. J.).

Van két további, közvetett megfontolásom is amellett, hogy Kant numerikusan azonosnak tekintette a transzcendentális értelemben vett jelenséget és magában való dolgot. Az egyik: nagyon árulkodóan tartom, ahogy *A tiszta ész kritikájának* ama két helyén (mert több nincs!), Kant „bizonyítja” a magában való dolgok létezését. Számára ugyanis a magában való dolgok létezése *analitikusan* következik. Íme a két paszuszus: „[...] nyitva kell álljon a lehetőség, hogy ugyanezeket (*sic!*) a tárgyakat [tudniillik

a jelenségeket] mint magukban való dolgokat legalább elgondoljuk [...] Mert különben arra a képtelen állításra jutnánk, amely szerint létezik jelenség anélkül, hogy létezzen valami, ami megjelenik” (B XXVI); illetve: „[a magában való dolgok létezése] természetesen következik [...] valamely jelenség egyáltalán mint jelenség *fogalmából*: a jelenségnek ugyanis meg kell feleljen valami, ami önmagában nem jelenség [...] a jelenség szó már vonatkozást jelez valamire, aminek közvetlen képzete érzéki ugyan, de ami magában valóan, ezen érzéki tulajdonságok nélkül is [...] valami, vagyis érzékelésünktől független tárgy kell legyen” (A 252, kiemelések tőlem – T. J.). E passzusokat azért tartom különösen árulkodónak, mert ha a magában való dolog létezése analitikusan következik a jelenségek létezéséből, akkor nyilvánvalóan nem lehetnek numerikusan különböző entitások. Más szóval, ha Kant úgy gondolta volna, hogy a magában való dolgok a jelenségektől numerikusan különböző entitások, külön érvelt volna ezek létezése mellett, mint ahogy *de facto* külön érvelt is a jelenségvilág létezése mellett. A másik: ez az értelmezés különösen összhangban van azzal, ahogy Kant megkülönbözteti a negatív és pozitív értelemben vett noumenonokat. Íme: „Ha noumenonnak annyiban nevezünk egy dolgot, amennyiben azért nem tárgya érzéki szemléletünknek, mert *elvonatkoztatunk attól, ahogyan szemléljük*, úgy a dolog negatív értelemben noumenon. Ha azonban valamilyen nem érzéki szemlélet tárgyát értjük rajta, úgy valamilyen sajátos – intellektuális – szemléletmódot feltételezünk [...], és ez volna a pozitív értelemben vett noumenon. [...] amit noumenonnak nevezünk, kizárólag negatív értelemben szabad venni.” (B 309, kiemelések tőlem – T. J.). Vagyis – teszem hozzá én – elvonatkoztatva a mi perspektívánktól.⁴

5.

De mi a jelentősége mindennek a TI realista értelmezése szempontjából? Az, hogy ha abból indulunk ki, hogy a fizikai tárgy mint jelenség numerikusan ugyanaz az entitás, mint a magában való dolog, akkor azt mondhatjuk, hogy amikor észlelünk egy fizikai tárgyat, akkor egy olyan dologhoz férünk hozzá, amely elménktől (képzeteinktől) függetlenül is létezik, tudniillik a magában való dologhoz. Ebben a tekintetben nincsen jelentősége annak, hogy nem olyan módon férünk hozzá a magában való dologhoz, ahogyan (amilyen módon) az önmagában van, hanem csak saját emberi perspektívánkból. A lényeg ugyanis csak az, hogy egy elménktől függetlenül létező tárgyhoz férünk hozzá. Más szóval, a magában való dologtól pusztán episztemikusan vagyunk elzárva, és nem metafizikailag. Még pontosabban: mivel a fizikai tárgy mint jelenség numerikusan azonos a magában való dologgal, nem létezik semmi, amitől az észlelés során metafizikailag el volnánk zárva, a dolog ugyanis csak abban az értelemben van elzárva tőlünk, hogy nem tudjuk megragadni azt saját, emberi perspektívánktól függetlenül. Kant realista olvasata mellett az alapmegfontolás tehát a következő: a fizikai tárgy mint transzcendentális értelemben vett jelenség numerikusan azonos az elménktől függetlenül létező magában való dologgal, ennél fogva: amikor észlelünk egy fizikai tárgyat, akkor az, amihez ennek során hozzáférünk, elménktől függetlenül létezik.

⁴ Ambrus Gergely hívta fel a figyelmemet arra, hogy ha azt állítjuk, hogy a transzcendentális értelemben vett jelenség numerikusan azonos a magában való dologgal, akkor szembekerülünk azzal a Kant által szintén alapvetőnek tartott tézissel, miszerint a magában való dolgokról semmit nem tudhatunk. Ebben az esetben ugyanis legalább egy dolgot tudunk róluk: azt nevezetesen, hogyan individuáljuk őket.

A fenomenalista és realista olvasat közti különbség tehát az, hogy míg a fenomenalista a fizikai tárgyat mint jelenséget a magában való dologtól numerikusan különböző, mentális természetű entitásnak tekinti, és emiatt nem tud a fizikai tárgynak mint jelenségnek képzeleteinktől független, önálló realitást tulajdonítani, addig a realista a fizikai tárgyat mint jelenséget numerikusan azonosnak tekinti a magában való dologgal, és ennél fogva annak igenis tud egyfajta önálló létezését tulajdonítani. Másképp kifejezve, míg a fenomenalista azáltal, hogy a fizikai tárgyat mint jelenséget reálisan különbözőnek tekinti az elménktől függetlenül létező magában való dologtól, arra kényszerül, hogy azt állítsa, a fizikai tárgyakra mint olyanokra érvényes az *esse est percipi* elv, addig a realista azáltal, hogy a fizikai tárgyat mint jelenséget numerikusan azonosnak tekinti az elmétől függetlenül létező magában való dologgal, nem kényszerül elfogadni a fizikai tárgyak mint jelenségek vonatkozásában az *esse est percipit*. A realista tehát, amennyiben Kant ama sokat idézett kijelentéseivel szembesül, hogy „ha kiküszöböljük szubjektumunkat vagy akár csak érzékeink szubjektív mibenlétét, eltűnik a térben és időben létező objektumok egész mivolta” (A 42, B 59), vagy hogy „csakis az ember szemszögéből beszélhetünk térről, kiterjedt dologról” (A 26, B 42), akkor e kijelentéseket nem úgy érti, hogy valamilyen *tárgynak* a létezése szűnne meg akkor, ha kihunyna az emberi nem, hanem pusztán az a *mód* tűnne el, ahogyan számunkra – sajátos emberi perspektívával rendelkező lények számára – a tőlünk függetlenül létező dolgok (noumena) adódni tudnak.

6.

Tanulmányom tanulsága a következő. Arra a kérdésre, hogy milyen metafizikai státusszal rendelkeznek a TI nézőpontjából a fizikai tárgyak mint jelenségek, a válasz legfőképp azon múlik, hogy miképp vélekedünk a transzcendentális értelemben vett jelenség és magában való dolog viszonyáról. A fenomenalista olvasat hívei szerint a fizikai tárgy mint jelenség numerikusan különbözik a magában való dologtól, és emiatt nem tud Kant a fizikai tárgyaknak elménktől független létezését tulajdonítani. A realista olvasat hívei szerint ezzel szemben a fizikai tárgy mint jelenség numerikusan azonos a magában való dologgal, és épp emiatt tud Kant a fizikai tárgyaknak elménktől független létezését tulajdonítani.

Természetesen nem állítom azt, hogy Kant realista értelmezése kimerül abban a kijelentésben, hogy 'a jelenség magában való dolog', csak azt állítom, hogy e kijelentés elfogadása Kant minden realista olvasatának egyik szükséges feltétele.

IRODALOM

- ALLISON, Henry 1983. *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*. New Haven: Yale University Press.
- BENNETT, Jonathan 1966. *Kant's Analytic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BENNETT, Jonathan 1974. *Kant's Dialectic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COLLINS, Arthur 1999. *Possible Experience: Understanding Kant's Critique of Pure Reason*. Los Angeles: University of California Press.
- KANT, Immanuel 1995 (1781–1789). *A tiszta ész kritikája*. Ford.: Kis János. Budapest: Ictus.
- KANT, Immanuel 1990 (1781–1789). *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Meiner.

- KANT, Immanuel 1942 (1793–1795). Preisschrift über Fortschritte der Metaphysik. In *Kant's gesammelte Schriften*, Bd. 20. Hrsg. von der Preusslichen Akademie der Wissenschaften. Berlin: de Gruyter.
- KANT, Immanuel 1999 (1783). *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel*. Ford.: John Éva, Tengelyi László. Budapest: Atlantisz.
- NAGEL, Gordon 1983. *The Structure of Experience: Kant's System of Principles*. Chicago: University of Chicago Press.
- PRAUSS, Gerold 1977. *Kant und das Problem der Dinge an sich*. 2. verb. Aufl. Bonn: Bouvier.
- RÓD, Wolfgang 1998. *Bevezetés a kritikai filozófiába: Kant filozófiájának főbb problémái*. Ford.: Nyizsnyánszki Ferenc. Debrecen: Csokonai.
- STRAWSON, Peter Frederick 2000 (1966). *Az érzékelés és a jelentés határai*. Ford.: Orosz István. Budapest: Osiris.
- TURBAYNE, Collin 1978. Kant's Relation to Berkeley. In Beck, Lewis White (ed.): *Kant Studies Today*. LaSalle, Ill.: Open Court.

Itt nyugszik